

דבר תורה לפרשת שמות - הרב ד"ר דוד בס

"לא איש דברים אנכי"

ויען משה ויאמר והן לא יאמינו לי ולא ישמעו בקלי כי יאמרו לא נראה אליך ה'. ויאמר אליו ה' מה זה בידך ויאמר מטה. ויאמר השליכהו ארצה וישלכהו ארצה ויהי לנחש וינס משה מפניו. ויאמר ה' אל משה שלח ידך ואחו בזנבו וישלח ידו ויחזק בו ויהי למטה בכפו. למען יאמינו כי נראה אליך ה'...

וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה אֱלֹהִים בִּי אֲדַנִּי לֹא אִישׁ דְּבָרִים אֲנִכִּי... כִּי כְבֹד־פָּה וּכְבֹד לְשׁוֹן אֲנִכִּי. וַיֹּאמֶר ה' אֵלָיו מִי שֵׁם פֶּה לְאָדָם אוּ מִי שֵׁם אֱלִים אוּ חֹרֶשׁ אוּ פֶקַח אוּ עֹר הֲלֹא אֲנִכִּי ה'. וְעַתָּה לֵךְ... וַיֹּאמֶר בִּי ה', שְׁלַחנָא בְיַדְתִּי שְׁלַח. וַיַּחְרַאֲף ה' בְּמֹשֶׁה וַיֹּאמֶר הֲלֹא אֶהְרֵן אַחִיךָ הֲלוֹי יִדְעָתִי כִּי דַבַּר יִדְבַר הוּא... וְדַבַּרְתָּ אֵלָיו וְשַׁמְתָּ אֶת־הַדְּבָרִים בְּפִיו וְאֲנִי אֶהְיֶה עִם פִּיךָ וְעִם פִּיהוּ וְהוֹרִיתִי אֶתְכֶם אֶת אֲשֶׁר תַּעֲשֶׂוּ...

הגמרא, כשהיא פוגשת מחלוקת הלכתית בין חכמים, רגילה לשאול: "במאי קמיפלגי", כלומר, מהו שורש המחלוקת; הגמרא מניחה שמעבר לפרטי ההלכה בהם נחלקו החכמים מונחים חילוקי דעות בעקרונות ובערכים, ושבכל אחת מהדעות יש הגיון ומידה של אמת. בפרשתנו אנו פוגשים ויכוח בין ריבון העולמים – המבקש להטיל על משה רבינו את השליחות הגדולה בהיסטוריה – לבין משה רבינו, הטוען שאינו "איש דברים". בסופו של דבר, כמובן, הקב"ה הוא הקובע; אבל ניתן לשאול: האם היתה אמת גם בטענותיו של משה רבינו? האם משה רבינו, העניו מכל האדם על פני האדמה, פשוט לא הבין את מעלתו היחודית, וטעות גמורה היתה בידו, או שמא בנויות טענותיו על הגיון מוצק? האם הצביע על חסרונות אמיתיים ביכולותיו, והאם הציע מועמד מתאים במקומו?

כפי שמסביר רש"י, במלים "לא איש דברים אנכי" הצביע משה רבינו בפשטות על קושי פיזי בדיבור: "בכבידות אני מדבר, ובלשון לעז בלב"א [גמגמן]". אבל יתכן שכוונת משה רבינו לקו אופי נוקשה באישיותו, לקושי עמוק בכישוריו לשליחות. כידוע היה משה רבינו איש האמת יותר מאשר איש הדיפלומטיה; חז"ל מדגישים את ההבדל בינו לבין אחיו אהרן, שהיה, כידוע, אוהב שלום ורודף שלום, אוהב את הבריות ומקרבן לתורה, ולפיכך היו כישוריו הדיפלומטיים בולטים:

מנין שהיה אהרן רודף שלום בישראל, שנאמר: 'ויראו כל העדה כי גוע אהרן ויבכו את אהרן שלשים יום כל בית ישראל', ובמשה הוא אומר: 'ויבכו בני ישראל את משה'. מפני מה בכו את אהרן שלשים יום כל בית ישראל, ובמשה לא בכו אלא בני ישראל? שאהרן לא אמר לאיש 'סרחת' ולא לאשה 'סרחת', אבל משה - מפני שהוכיחן, נאמר בו: 'בני ישראל' (ילקוט שמעוני תורה פרשת שמיני רמז תקכו).

בעל "שפת אמת" סבור שבמישור זה מצוי חששו של משה רבינו מן התפקיד המוטל עליו. איש "שהוכיחן" אינו מועמד טבעי לכהונת שגריר אל פרעה, ולא, להבדיל, אל בני ישראל:

"ומה שאמר משה רבינו לא איש דברים... - לדבר לפרעה ולהכניס מאמר ה' בלשון המובן לפרעה" (תרל"א); "לא היה יכול לדבר עד שדיבורו יכנוס בכל ישראל" (תרל"ג); "בעבור כי לא היו בני ישראל מוכנים עדיין להיות נמשכין אחר רצון משה רבינו עליו השלום והנהגתו אותם" (תרל"ז).

מדברי הגמרא במסכת מנחות (כט,ב) עולה שהמועמד שהציע משה רבינו היה רבי עקיבא בן יוסף, עמוד התווך של התורה שבעל פה שידע לדרוש על כל קוץ וקוץ תלי תלין של הלכות וכושר מנהיגותו כלפי רבבות אלפי ישראל היה ברור. לפי המסופר לא השיב הקב"ה כל תשובה עניינית להצעתו העניינית ולתמיהתו של משה רבינו על בחירת ה' דווקא בו, והסתפק בציווי המסיים את הויכוח: "שתוק, כך עלה במחשבה לפניי"; ממש כשם שהשיב לתמיהתו הקשה על מותו הנורא של רבי עקיבא בידי הרומאים, מוות שהוא אולי הביטוי החזק בהיסטוריה לבעייה המפורסמת של "צדיק ורע לו". יש, כמסתבר, דברים שההגיון האנושי אינו בנוי להבין. כך או כך, לפי דברי ה"שפת אמת" שהובאו לעיל, יתכן לפרש שהמועמד שהציע משה רבינו היה אחיו הגדול, אהרן הכהן.

הנצי"ב מוולאז'ין (באגרת שפרסם לציבור; שיבת ציון חלק א', עמ' 17) אכן סבור שהמועמד שהציע משה רבינו היה אהרן הכהן; ואולם הטיעונים ששם הנצי"ב בפיו של משה רבינו, טיעונים הבאים לבאר במה מתאים אהרן יותר ממשה, שונים לחלוטין מן הנאמר לעיל, תוך השוואה מדהימה. הנצי"ב, המתמקד בתפקידו של משה רבינו בגאולת ישראל מגלות מצרים, משווה את בחירת הקב"ה במשה רבינו לבחירתו בחלוצים הבונים – בימי הנצי"ב עצמו - את ארץ ישראל (ההדגשה במקור):

"כי על זה לקה משה רבינו על שאמר 'והן לא יאמינו לי ולא ישמעו בקולי כי יאמרו לא נראה אליך ה'...' והדבר ברור, שלא אמר משה והן לא יאמינו כלל בגאולה... אלא אמר משה, שלא יאמינו כי נראה אליו ה', והיינו, משום שלא היו יודעים את משה לגדול בתורה המסורה להם מן האבות, וגם לא נודע בקדושה וחסידות, שהרי היה בנעוריו גדל בפלטיין של פרעה, ועוסק בחכמות חזוניות, ומלובש ומדבר כמצרי, שעל כן חשבוהו בנות יתרו כאיש מצרי; ולפי דעות בני אדם, היה ראוי יותר שיתראה ה' לאהרן קדוש ה'... וזאת היתה טענת משה רבינו, שיאמרו ישראל "לא נראה אליך ה'". ועל זה הראה הקב"ה אות המטה שנהפך לנחש, והיה ראש המטה לראש הנחש וקצה המטה לזנב הנחש, וצהו ה' לאחוז בזנבו ונתהפך למטה... שנתהפך קצה המטה להיות לראש המטה... ובזה הראה, שאף על פי שאינך כדאי בעיניהם אלא להיות זנב לאריות - מכל מקום בזכות האבות נהפך משה רבינו לראש מנהיגי הדור... וכן לעת כזאת, אחרי אשר אנו רואים מתוך עלילותיו שהעיר את לב הנדיב לעשות לטובת הישוב... אותותיו אלה הן הן דבריו... ואין לנו להתחכם לאמר כי נצרך באופן אחר".

ראשה הזקן של ישיבת וולאז'ין, "אם הישיבות", ראה בסוף ימיו את העלייה הראשונה לארץ ישראל (באותם ימים, כמובן, טרם קראו לגל עלייה זה "העלייה הראשונה"). הוא ידע מה מידת המחוייבות למצוות של רבים מן החלוצים. יתכן שהגיעה לאזניו השמועה על כך שאפילו בתי הכנסת הנבנים במושבות במימון הנדיב הידוע נבנים, לפחות בחלקם, על ידי אדריכלים רפורמים בצורה שאינה תואמת את ההלכה; על כל פנים ידע והבין, שאין רוב רובם של החלוצים הללו מוכרים לא כעוסקים בתורה ולא כבעלי יראת שמים גדולה. העולים הגיעו לארץ מתוך מסירות נפש גדולה אך מתוך ערכים שאינם באים כולם דווקא מתורת משה רבינו: שילוב של סוציאליזם, יושרה וסתם מהפכנות; חיבת ציון וסתם אוריינטליזם; מרד נעורים וסתם פריקת עול. אפילו משורר חילוני, חיים נחמן ביאליק, חש חוסר נוחות מסויים באשר להרכב בוני הארץ (אמנם בתקופה מעט מאוחרת יותר) והוא מתנצל על שלפי צורך השעה אין מנוס מלקבל אל המחנה כל מי שמושיט יד לסיוע לבניין הארץ:

לְעִזְרַת הָעַם! לְעִזְרַת הָעַם!
בְּמָה? אֶל-תִּשְׁאַלְוּ – בְּאִשֶּׁר נִמְצְאָה!
בְּמִי? אֶל-תִּבְדְּקוּ – פֶּלַל בּוֹ יִדְבְּנוּ!

מי צרת האמה בלבבו נגעה –
המחנה יאסף, אל-נא נבדילנו!
כל-קרוב – ירצה, כל-מתת – נאמנה:
אין בדיקים בשעת הספנה!
כל-פליטת הטוב, שריד העז והאורה,
שהותיר עוד אל בלבבנו פנימה,
הבה נלקט, לאחדים נאגרה,
ועל-גס ביום חילנו נרימה;
וילקטו אלינו מקדם עד-ים
חיל גדול לעזרת העם!

בכמה כתבים מפרי עטו שהתפרסמו בין היתר בקובץ "שיבת ציון" מסביר הנצי"ב מדוע החליט, למרות כל הבעייתיות, לתמוך באופן חד משמעי במיישבי הארץ ולקרוא לאסוף כספים למענם. הנה משהו מלשונו ("שיבת ציון", חלק שני, עמ' 5-6):

"...ואם כי... עניים אנן (=אנחנו)... עלינו לקבץ פרוטה לפרוטה ולמצא חשבון ולשלח למקום שעוסקים בבניין... להודיע בזה כי רצוננו שלם להשתתף את מיסדי הישוב בארץ אבותינו, ומחשבתנו תחזק פעולתם...
וכמו שהיה בימי עזרא הסופר שקבץ איזה אלפי בבבל מכל סוגי בני אדם, גדולי תורה ויראי ה' וגם מאותם האנשים נושאי נשים נכריות, אשר היו מורגלים בחלול שבת ולא ידעו את התורה כלל, כל אלה נתקבצו והכינו ישוב הארץ בערים עד שאחר כך נתמלאה הארץ מבניה; כן עלינו להתעורר לקול רצון ה' הנשמע מקצה העולם ועד קצהו... וישמח לבבנו גם אנחנו פה וולאזין, כי זכינו להימנות בכלל מושיבי ומיסדי הישוב והבנין..."

במקום אחר (שם, עמ' 7) הוא מסביר שעלינו לקבל, בכגון דא, את ההיסטוריה כפי שמנהל אותה הקב"ה:

"...הנסתרות לה' אלוקינו וכמו שאין לנו לחקור מדוע עלה במחשבה להחריב ארץ עשרת השבטים בימי הושע בן אלה יותר מבימי אחאב שהרבה להרשיע מהושע... כך אין לנו להתחכם בזה, אך הנגלות לנו, כי אחרי שנתעורר הרעיון בקרב ישראל מקצה העולם ועד קצהו, בכל מקום אשר אנחנו מפוזרים, וקול המון קול שדי בדברו על ידי נביאינו, ועל כן עלינו להמשך אחרי קול דבריו זה ולבטוח בו יתברך שייגמור אחרינו".

הנצי"ב ער לקשיים הגלויים באופן ישוב הארץ. הוא מביע צער על שחברת "כל ישראל חברים" "החטיאו המטרה במחילת כבודם הנשא, ולא צרפו לחברתם ולפעולם דעות גדולי תורה ויראי ה'" (שם, עמ' 7), ומותח על כך ביקורת; והוא קורא לדאוג שהמגבית למען ארץ ישראל לא תבוא על חשבון המגבית המסורתית של "קופת רבי מאיר בעל הנס" למען הישוב הישן בארץ ישראל, שכן התחרות בין הקופות יוצרת איבה בקרב המחנה החרדי כלפי חובבי ציון העולים ארצה (שם, עמ' 9). ואולם עם כל הבעיות שהוא מזהה, בסופו של יום הוא קורא בהתלהבות לתמוך במיישבי הארץ.

ארץ ישראל היא, כידוע, מקום השראת השכינה: "אֶרֶץ אֲשֶׁר-ה' אֱלֹהֵינוּ דָּרַשׁ אֶת-יְהוָה תִּמְוֶיֶד עֵינֵינוּ ה' אֱלֹהֵינוּ בְּהַ מְרִשִׁית הַשָּׁנָה וְעַד אַחֲרֵית שָׁנָה" (דברים י"א). מסתבר, שדרכי הופעת השכינה בעולם נשגבים מבינתנו. לדבר ביטויים רבים ומגוונים; נסתפק באיזכור אחד של העובדה שביום הכיפורים אנו מתירים לעבריינים, שבימי שיגרה מנודים ומוצאים מבית הכנסת, להיכנס ולהתפלל עמנו, משום שאמרו חכמים (ילקוט שמעוני עמוס רמז תקמח) "כל תענית שאין מתעניין בה מפושעי ישראל אינו תענית, שהרי חלבנה ריחה רע ומנאה הכתוב בין סמני הקטרת... כשישראל שוין בעצה אחת מלמטה - שמו הגדול

משתבח מלמעלה... 'ואגודתו על ארץ יסדה' - ולא כשהם עשויות אגודות אגודות". אין אדם משער מהי חשיבותה של תרומת אחדות עם ישראל לתפילת הציבור ולהשראת השכינה בו. אפילו המשכן נבנה לאו דווקא מנדבת צדיקים ותלמידי חכמים. חומרי הגלם לבניית המשכן באו מנדבות מרכושם של כל איש ואשה שרצו להרים תרומתם, כמו שמספרת התורה בהטעמה בפרשת ויקהל. דווקא מעצם העובדה שההתעוררות לארץ ישראל הקיפה בימי העליות הראשונות את כל שכבות הציבור, הסיק רבי יהושע מקוטנא (שו"ת ישועות מלכו חיו"ד סי' סו) מסקנה מרחיקת לכת:

...כי הקיבוץ הוא אתחלתא דגאולה, ונאמר: עוד אקבץ עליו לנקבציו, ועיין ביבמות דף ס"ד שאין השכינה שורה פחות משתי רבבות מישראל, ובפרט עתה שראינו התשוקה הגדולה, הן באנשים פחותי ערך, הן בבינונים, הן בישרים בלבותם - קרוב לודאי שנתנוצץ רוח הגאולה.

לו היה ריבון העולמים מתייעץ עמנו בעניין הדרך בה הוא מנהיג עולמו, מתכנן את ההיסטוריה ומשרה שכינתו, היינו משיאים לו כמה עצות טובות ומועילות, כדרך שעשה משה רבינו לקראת גאולת מצרים. בין היתר, את ההיסטוריה של בניין ארץ ישראל היינו פותחים, אם לא בהתגלות פתאומית ופלאית של משיח צדקנו, אזי לפחות בעלייה של צדיקים גומלי חסדים ושל רבותינו, ראשי הישיבות ותלמידיהם וקהילות ורבניהן וכל מאן דעסקין באורייתא. חסידים ואנשי מעשה היו קונים בארץ ישראל אדמות ומעבדים אותן תוך דקדוק בשמירת שבת ושמיטה והקפדה על כל המצוות שבתורה. ודאי לא היה עולה בדעתנו להפקיד את מצוות ישוב ארץ ישראל ובניינה בידי חבורת הצעירים שהיוו רוב מניין ובניין של העליות הראשונות. ואולם, אין מנוס מלהודות: דעתו של הבורא יתברך שונה מדעתו של האדם, ואפילו יהא אדם זה חכם כמשה רבינו.

על פי ההגיון האנושי, למעשה, צדק משה רבינו. לפי זוית ראייתו של הגיון מוגבל זה, היו מועמדים מתאימים ממנו לתפקידים שהקב"ה ייעד לו; רק במאזניו של אל דעות מצויים השיקולים וההצדקה לבחירה דווקא במשה רבינו.